

OSMANLI EGEMENLIK ANLAYISINDA SENED-İ İTTİFAK'IN YERİ

*Dr. Aybars PAMİR**

GİRİŞ

Makalemizin amacı 1808 tarihli “Sened-i İttifak” adlı Kamu Hukuku belgesi ile Osmanlı Padişahı'nın egemenliğine getirilmek istenen ilk sınırları tahlil etmektir. Osmanlı padişahları yüzyıllarca süren gelişim sonunda mutlak ve sınırsız bir egemenlik gücüne sahip olmuşlardır. Bu gelişimde Eski Türk ve İslâm egemenlik anlayışlarının birlikte katkıları görülür. Zaten Osmanlı egemenlik anlayışı eski Türk ve İslâm egemenlik anlayışlarının bir sentezidir. Bu itibarla, makalemizin ilk iki başlığı altında Osmanlı padişahlarının mutlak güçlerine kaynaklık eden egemenliğin bu iki farklı anlayış biçimine yer verilmiştir. Takip eden başlık altında ise söz konusu anlayışların senteziyle Osmanlı Padişahı'nın Türk Kamu Hukuku'nda edindiği yer anlatılmış, onların saltanatlarını mutlak hale getirme yolundaki değişik uygulamalarına değinilmiştir.

Yetkileri zamanla mutlak hale gelen padişahlara sınır getirilip getirilemeyeceği önemli bir Kamu Hukuku sorunudur. Makalemizde bu konu ile ilgili olarak çeşitli devlet büyüklerinin, padişahlara değişik zamanlarda verdikleri öğütlerle onları doğru yola yönlendirme çabalarına ve padişahların denetlenebilme usullerine yer verilmiştir. Hiç şüphesiz, makalemizin konusunu oluşturan Sened-i İttifak da Padişah'ın mutlak egemenliğini sınırlamaya yönelik bir Kamu Hukuku belgesidir. Makalemizin beşinci başlığı altında Sened-i İttifak bütün hukukî yönleriyle ele alınmış, bu bölümde Sened-i İttifak'ı ortaya çıkaran etkenler ve belgenin hazırlanması yönündeki çabalar anlatılmıştır. Makalemiz, Sened-i İttifak'ın hükümlerinin açıklandığı ve irdelendiği bölümle sona ermektedir.

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

Sened-i İttifak içeriği itibarıyla anayasal düzene gidiş sürecinde bir mihenk taşı sayılmalıdır. Bu açıdan, söz konusu belgenin Tanzimat Dönemi'ne giden yolun kapısının aralanmasına katkıda bulunduğu söylenebilir.

I. İSLÂM HUKUKU'NDA EGEMENLİK ANLAYIŞI VE BU ANLAYIŞIN İLK DÖRT HALİFE, EMEVÎ VE ABBASÎ DÖNEMLERİNDE ALDIĞI BİÇİM

İslâm Kamu Hukuku İslâm Özel Hukuku'ndan farklı olarak çok az düzenlenmiş bir alandır. Bu sebeple İslâm devletlerinde kamu işleri çoğu kez yerel gelenek ve görenek hukukuna göre yürütülmüştür. İslâm Kamu Hukuku'nun en önemli kurumu olan "Hilâfet" bile icma ile oluşturulmuştur. Hz. Muhammed öldüğünde Medineliler'in bir icma ile İslâm Devleti'nin başına aynı yetkilerle bir kişinin getirilmesi uygun görülmüş, ancak bu kişi Hz. Peygamber'in yerini alamayacağı, sadece O'nun adına yönetime devam edeceği için kendisine "Halife" denmiş ve Peygamber'e itaat borcuna benzer biçimde, O'nun halefine de itaat zorunlu kılınmıştır.¹ Halifeye itaat etmeyen Peygamber'e, dolayısıyla Allah'a isyan etmiş olacağı kabul edilerek devlet düzeni ve otoritesinin devamı sağlanmak istenmiştir.²

Hz. Muhammed'den sonra sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali halife olmuşlardır. İslâm Tarihi'nde "Hulefa-i Râşidin" adı verilen bu ilk dört halife döneminde halifelerin, birbirlerinden farklı biçimlerde de olsa seçimle iş başına geçtikleri görülmektedir. İslâm hukukçuları halifelik şartları bakımından ideal dönemin "Hulefa-i Râşidin" dönemi olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır. Nitekim "Halifelik" kurumunu bütün ayrıntılarıyla inceleyen ve sistemleştiren ilk ve tek fıkıh bilgini, ünlü Şafii hukukçu El-Mâverdi de, konuyu incelediği "Kitab ül-Ahkâm üs-Sultaniyye" adlı eserinde ilk dört halifenin zamanını model olarak almıştır. Söz konusu eserde gösterilen şartları haiz olabildikleri için sadece ilk dört halife gerçek halife sayılmış, onları izleyen Emevî ve Abbasî halifeleri ise şekli (görünüşte) halife olarak kabul edilmişlerdir. Bunun sebebi Emevî ve Abbasîler'in hilâfet kurumunu saltanata çevirmiş olmalarıdır. Nitekim İslâm hukukçuları, Hz. Muhammed'in "Benden sonra hilâfet otuz senedir, sonra saltanata dönüşür" hadisine dayanarak, saltanatla başa geçenleri hem halifelik için gerekli vasıfları haiz olmamaları, hem de tayin usullerinin uygun olmaması nedenleriyle şekli, ama zaruret gereği yasal halifeler saymışlardır.³

¹ ÜÇÖK, Coşkun-MUMCU, Ahmet-BOZKURT, Gülnihal; Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 1996, s.65.

² CİN, Halil- AKGÜNDÜZ, Ahmet, Türk Hukuk Tarihi, C.: I, Konya, 1989, s.169.

³ ÜÇÖK, Bahriye, Emevîler-Abbasîler, Ankara, 1979, s.141.142.-ARNOLD, T.W., The Caliphate, London, 1965, s.163.

İslâm Hukuku'nda egemenlik Tanrı'ya aittir. Tanrı egemenliğini hiç kimseye (Hz. Muhammed'le bile) paylaşmamıştır. Hz. Muhammed olsa olsa, İslâm'da egemenliğin gerçek sahibi olan Tanrı'nın yeryüzündeki elçisidir. Fakat Hz. Peygamber'in yeri, onu sıradan bir yöneticinin çok üzerine çıkarmaktadır. Nitekim O, bir din ve hukuk sisteminin, ayrıca bir devletin kurucusu olarak yeni bir toplum düzeni kurma ve sürdürme görevini üstlenmiş, böylece egemenlik hakkını kullanmıştır.⁴

Hz.Muhammed'den sonra başa geçen ilk dört halifenin de egemenliğe doğrudan sahip olmadıkları, Hz. Peygamber'in art gelenleri olarak İslâm toplumunu yönettikleri söylenebilir. İlk dört halife İslâm ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlar, onların dönemlerinde İslâm esaslarının yerleştirilmesine çalışılmıştır.⁵

Emevî ve Abbasî dönemlerinde ise “Hilâfet” kurumu giderek değişik bir anlam kazanmış, hükümdarların mutlak egemenliklerini kullanmalarının bir aracı durumuna gelmiştir. Halifeler, Hz.Peygamber'in bir art geleni olarak İslâm devletini O'nun adına yönetecek basit birer yönetici olmaları gerekirken, zaman içinde çok güçlü bir otoriteye ulaşmışlardır. Bunda Emevîler'in Bizans⁶, Abbasîler'in ise İran (Sasanî Devleti) saraylarından etkilenmelerinin rolü büyüktür.⁷ Otoriteleri giderek mutlaklaşan halifeler yönetimlerinde İslâm Hukuku'nun sınırlarını aşarak keyfiliğe kaymışlardır. Halifelerin zaman içinde kendilerini egemenliğin doğrudan sahibi gördükleri ve sadece Hz.Muhammed için kullanılmış çeşitli unvanları bile aldıkları bilinmektedir. Halifeler bir süre sonra çeşitli siyasî gelişmelerin sonucu olarak dünyevî yetkileri azalınca, aslında dinî hiçbir yetkileri olmadığı halde dinsel bir başkan gibi hareket etmeye başlamışlar ve İslâm topluluğunu Hz. Peygamber adına yönettikleri için İslâm hükümdarlarına siyasal yetki vermişlerdir.⁸

⁴ CİN- AKGÜNDÜZ; a.g.e., s.170.

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; ÇAĞATAY, Neşet; Başlangıçtan Abbasîler'e kadar İslâm Tarihi, Ankara, 1993, s.347 vd.-CAHEN, Claude; İslâmiyet, Doğusundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar, C.:I, İstanbul, 1990, s.23-26.

⁶ Eski Roma Devleti krallık rejimi altında bulunan bir şehir devletiydi. Bu devlette teokratik bir düzen yoktu; kral “Tanrı” veya “Tanrı'nın vekili” değildi. Bir bakıma Roma halkının vücuda getirdiği büyük ailenin babası demek olan kral, devletin siyasî, askerî, adli ve dinî şefi, bir başka deyişle en yüksek idare amiri, en yüksek komutanı ve en yüksek rahibiydi. Kralın bütün bu yetkileri ise, onun tam hukuklu vatandaşlardan aldığı bir emretme (İmperium) kudretine dayanıyordu.

İşte Emevî hükümdarları, Bizans hükümdarlarının “İmperium (Evrensel Egemenlik)” yetkilerinden etkilenmişler, bu sayede egemenlikleri mutlak hale gelmiştir. DEMİRCİOĞLU, Halil; Roma Tarihi, C.:I, Ankara, 1993, s.53,54.

⁷ Bu konuda, Emevîler ile ilgili gelişmeler için bkz.; FEYZİOĞLU, Turhan; Türk İnkılabının Temel Taşları: Laiklik, Atatürkçü Düşünce, Ankara, 1992, s.112.-Abbasîler ile ilgili gelişmeler için bkz.; MUMCU, Ahmet; Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara, 1963, s.15,16.

⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; ÜÇÖK; a.g.e., s. 73 vd.

Birbiri ardına, yan yana İslâm devletlerinin hüküm sürmeye başlamasıyla, ellerinde sadece dinsel yetkileri kalan halifeler, otoriteleri mutlak hale gelmesine rağmen devlet işlerinden iyice uzaklaşmışlar ve bu işleri vezirlerine bırakmışlardır. Halifelerin bu şekilde devlet işlerinden giderek uzaklaşmaları İslâm Devleti'nin güçsüzleşmesinin en önemli nedenlerinden sayılmalıdır. Nitekim çeşitli illere vali olarak gönderilen kişilerin, buldukları bölgelerde merkezden bağımsız, serbestçe hareket edebildikleri, halifelerin otoritesinin ise sadece merkez ve çevresiyle sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Halifelerin bu valileri teorik de olsa kendine bağlı göstermek için onlara "Emir Üi Ümera" sanını vermesi de, devleti içine düştüğü durumdan kurtaramamıştır.⁹ Bilindiği gibi, Abbasî Devleti Moğollar'ca 1258'de yıkılmış, son Halife El-Mustasım öldürülmüştür. Moğol kıyımından kurtulabilen Abbasî soyundan bir kişi Mısır'da Memlûk Sultanı Baybars'a sığınmış ve O'nun sarayında sessiz bir hayat sürmüştür.¹⁰

Bu gelişmeler üzerine İslâm Kamu Hukuku'nda yepyeni bir anlayışın kabul görmeye başladığı anlaşılmaktadır. XIV. yüzyılın ünlü İslâm Kamu Hukukçusu İbn Taymiyya "Bir Tek Halife Kuramı"nı reddederek, bağımsız İslâm devletlerinin ve hükümdarlarının varlığını Şeriat'a uygun bulmuş, O'nun bu görüşü İslâm dünyasında geniş kabul görmüştür.¹¹

II. ESKİ TÜRK EGEMENLİK ANLAYIŞI

Eski Türkler'deki egemenlik anlayışı ise, egemenliğin Gök Tanrı tarafından bir aileye ve o ailenin tüm erkek üyelerine verildiği noktasından hareket etmektedir. Ailenin erkek üyelerinin tamamının egemenlikte hakkı bulunmaktadır. Onların hepsi de kanun koyabilir, vergi yükleyebilir, ayrıca cezalandırma yetkisi vardır. Bu kişiler Büyük Han'ın kendilerine verdiği toprakları serbestçe yönetebilirler. Büyük Han onların yönetim biçimlerine karışamaz. Eğer o güçlü bir kişiliğe sahipse, ailesi üyeleri arasında birliği sağlayabilir; o zaman imparatorluk güçlü kalır. Aksi halde devlet kısa zamanda parçalanma sürecine girer.¹²

Eski Türk kağanları egemenliğin doğrudan sahibi olarak bu haklarını kullanırken son derece özgür davranabilirlerdi. Ancak yönetim yetkisini toplumun iyiliğine kullanmak zorundaydılar. Bu açıdan kurultaylar onların yetkilerine sınır getirebilirdi. Kağanın toplum yararına alacağı kararlarda ise, kimse onun otoritesini sınırlayamazdı.¹³

⁹ ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT; a.g.e., s.146.

¹⁰ FEYZİOĞLU; a.g.m., s.113.

¹¹ İNALCIK, Halil; Osmanlı Padişahı, A.Ü.S.B.F.D., C.:XIII/IV, 1958, s.69.70.

¹² ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT, a.g.e., s.169 vd.

¹³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; VLADIMIRTSOV, B.Y.; Moğolların İctimai Teskilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi, (Çev. Abdülkadir İNAN), Ankara, 1987, s.114 vd.

III. ESKİ TÜRK VE İSLÂM EGEMENLİK ANLAYIŞLARININ OSMANLI DEVLET SİSTEMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Türkler İslâmiyet'i kabul ettikleri zaman eski Türk ve İslâm egemenlik anlayışları arasında kalmışlardır. İslâm Kamu Hukuku'ndaki boşluklar sebebiyle eski Türk egemenlik anlayışını muhafaza etmişler, ancak İslâm hükümdarlarına siyasal yetki veren Abbasî Halifesi'nin dinsel otoritesini de tanıyarak bu iki anlayışı bağdaştırmaya çalışmışlardır.¹⁴

Osmanlı Devleti kurulduğu zaman ise "Halifelik" kurumu çoktan tarihe karışmıştı. Halifelik sona erdikten sonra kurulan İslâm devletlerinin hükümdarları, artık Halife'den siyasî yetki alamayacakları için, egemenliğin gerçek sahibi teoride yine Tanrı olmakla birlikte, tam bağımsız ve bütün siyasî yetkilere sahip kişiler olarak kabul edilmişlerdir.¹⁵

İşte Osmanlı hükümdarları bir yandan İslâm esaslarına bağlı kalırlarken, bir yandan da eski Türk egemenlik anlayışına sarılmışlardır. Osman ve Orhan Beyler'in, tüm eski Türk devletlerinde ve Selçuklular'da olduğu gibi ülkeyi ailelerinin erkek üyeleri arasında paylaştırdıkları ve onların egemenlik hakkını tanıdıkları görülmektedir. Devlet gelişip büyüdükçe, sıkı bir merkezîyetçiliğe paralel olarak padişahın her bakımdan mutlak otoriteye sahip olması gereği anlaşılmıştır. Bu açıdan Yıldırım Beyazıt Orta Asya'dan gelen egemenlik anlayışını İslâm anlayışıyla bağdaştırmak istemiş ve Mısır'da bulunan göstermelik halifeyle haberleşerek, onun da desteği ile İslâm dünyasında en büyük söz sahibi olmayı denemiştir.¹⁶ 1402 Ankara Savaşı yenilgisi sonrası yeniden eski Türk egemenlik anlayışı canlanmış, bu hem Yıldırım'ın oğulları arasında çıkan taht kavgalarıyla, hem de Osmanlılar'ın o zamana kadar ortadan kaldırdıkları beyliklerin Timur tarafından canlandırılması biçiminde kendisini göstermiştir.¹⁷ Nitekim Yıldırım'ın oğullarından Süleyman Çelebi Trakya'da, İsa Balıkesir ve Bursa'da, Mehmet Çelebi ise Amasya'da ve hepsi de Timur'un vesayetini tanımak üzere meşru yöneticiler olarak tanınmışlardır. Bu da eski Türk egemenlik anlayışına bir tür geri dönmeyi ifade etmektedir.¹⁸ Bu durumun kardeşler arasında bir iç savaşa yol açacağını tahmin etmek hiç de zor değildi. Nitekim kardeşler arasında kısa sürede bir taht mücadelesi patlak vermiş, sonuçta I.Mehmet (Çelebi) diğer kardeşlerinden kurtularak tahtı ele geçirmiş ve devletin birliğini sağlamıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı hükümdarları, bu defa da Doğu'daki

¹⁴ ÜÇOK-MUMCU-BOZKURT; a.g.e., s.170.

¹⁵ ÜÇOK-MUMCU-BOZKURT; a.g.e., s.170.

¹⁶ UMUR, Ziya; Türk Hukuk Tarihi Dersleri, C.:I, İstanbul, 1987, s.218.

¹⁷ 1402 tarihli Ankara Savaşı sonrası yaşanan gelişmelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, C.:I, Ankara, 1982, s.325 vd.

¹⁸ SHAW, S.J.; History of Ottoman Empire and Modern Turkey, C.:I, Cambridge, 1976, s.36 vd.

Timuroğulları ile eşit olabilmek için eski Türk egemenlik anlayışına sarılmışlardır. II.Murat'ın kendi soyunu Oğuz Han'a dayandırma çabaları dikkat çekmektedir. Böylece Osmanlılar soylarını Oğuz Han'a dayandırmak suretiyle mutlak egemenliğe sahip olduklarını göstermek istemişlerdir.¹⁹

Fatih Sultan Mehmet ise Roma İmparatorları'nın "İmperium" anlayışını benimseyerek, kendisini evrensel egemenliğe sahip bir hükümdar durumuna getirmiştir. Fatih bir yandan da, egemenliğin kutsallığına dayanarak merkezci, güçlü ve mutlak yetkili bir Osmanlı padişahı tipini meydana getirmiştir. Bu dönemden itibaren Osmanlı tarihinde egemenliğin tek bir kişinin elinde toplandığı görüşü kabul edilmeye başlanmıştır. Gerçi Osmanlı Hanedanı'nın erkek üyelerinin hepsinin de tahta çıkmada yine yetkileri vardır, ama bu üyelerden biri şu veya bu şekilde tahta çıktıktan sonra egemenlik hakkına yalnızca o sahip olur.²⁰

Fatih Sultan Mehmet, I.Murat döneminde oluşturulan "Kul Sistemi"ni daha da geliştirerek Osmanlı Padişahı'nın egemenliğini pekiştirmiştir. Şöyle ki: bu Padişah, eskiden kul devlet adamlarının sayısı pek az iken, özellikle İstanbul'un fethinden sonra vezir-i azamlarını bile devşirmelerden atamaya başlamış ve bu şekilde devlet yönetiminde söz sahibi olan eski Türk ailelerinin nüfuzlarını kırmayı başarmıştır. Devletin belli başlı makamlarına Türkler'in yerine artık kulların getirilmeye başlanması Fatih'in egemenlik anlayışına uygun düşmüştür; çünkü bu sayede Osmanlı Padişahı devlet işlerini kişisel köleleriyle yürütmeye başlamış ve otoritesini de gene kölelerden kurulu düzenli ve sürekli kapıkulu askerleriyle pekiştirmiştir.²¹

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi ve oradaki göstermelik halifelığe son vermesi, öte yandan İslâmiyet'in kutsal yerleri olan Mekke ve Medine'yi de alması Osmanlı Padişahı'nın yetkilerinin artmasını sağlamış, böylece Fatih'in "Mutlak Yetkili" hükümdar modeli daha da güçlenmiştir. Artık padişahlar Sünnî İslâm dünyasında tek ve mutlak yetkili duruma gelmişlerdir.²² Şöyle ki; Mısır-Memlûk sultanları Mekke ve Medine'yi ellerinde tuttıkları, Hac yollarını bütün Müslümanlar için açık bulundurdıkları, nihayet Abbâsî Hanedanı soyundan birini yanlarında alıkoydukları sürece İslâm âleminin en ileri ve nüfuzlu sultanlarıken, Memlûk donanmasının 1509 yılında Portekiz donanması tarafından Hint Okyanusu'nda bozguna uğratılması ve Portekizliler'in Kızıldeniz'e saldırıp Mekke ve Medine'yi tehdit eder hale gelmeleri üzerine, Osmanlılar Memlûklular'a yardım etmişler ve İslâm'ın koruyuculuğu vazifesini üzerlerine almışlardır. Osmanlılar'ın sekiz yıl sonra da (1517'de) Arabistan

¹⁹ ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT; a.g.e., s.171.

²⁰ GÜRİZ, Adnan; Türkiye'de Hukukî Pozitivizm, Anayasa Yargısı Dergisi, No.:18, Ankara, 1991, s.146.-ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT, a.g.e., s.171.

²¹ ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT, a.g.e., s. 174,175.

²² GÜRİZ, a.g.m., s.146.-ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT; a.g.e., s.171.

ve Mısır'ı ellerine geçirdikleri bilinmektedir. Bu tarihte Yavuz Sultan Selim Memlûklular'a karşı ilk zaferi elde ettikten sonra "Mekke ve Medine'nin Hâdimi" unvanını almış, halifeliği elde etmiş ve hilâfetin başlıca alâmetleri sayılan Hz.Peygamber'in hırkasını, bayrağını ve diğer kutsal emanetleri İstanbul'a göndermiştir. Padişah bu tarihten itibaren İslâm âleminin hâmisi konumuna geçmiştir.²³ Fakat gerçekte kendisinin kutsal emanetleri son Halife El Mütevekkil'den almış olması, Osmanlı Padişahı'nın tek başına bütün İslâm âlemini temsil etmesi anlamına gelmemektedir; çünkü daha önce de izah edildiği gibi XIV. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında "Tek Halife" anlayışı terk edilmişti ve her Müslüman sultanı Şeriat'ın koruyucusu olarak "Halifet-ullah" unvanını kullanabilmekteydi. Ayrıca son Halife El Mütevekkil'in, Yavuz Sultan Selim'e halifeliği devrettikten sonra dahi Kahire'ye dönerek 1543 tarihine kadar hilâfetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.²⁴ Bu arada Halifelik için Şafii hukukçu El-Mâverdi'nin öne sürdüğü "Kureyş Kabilesi'nden Gelmiş Olma" koşulu Osmanlı padişahları tarafından yerine getirilmemiş gözükmektedir.²⁵ Nihayet, İslâm Kamu Hukuku'na göre halifelerin seçimle veya atamayla (ahd sistemi) başa geçmeleri gerekirken, Osmanlı hükümdarlarının göreve gelmelerinde hanedanlık usulünün uygulandığı dikkat çekmektedir. Oysa ki, ahd usulünde tahtın babadan oğla geçişinin mümkün olmaması gerekir.²⁶ Bütün bunlar Osmanlı padişahlarının tıpkı Hulefa-i Râşidin döneminden sonra başa geçen Emevî ve Abbasî halifeleri gibi gerçek değil, şekli halife olduklarını göstermektedir. Ancak, yukarıda anlatılan gelişmelerin Osmanlı padişahının egemenlik gücüne pozitif olarak yansdığı ve onun mutlak gücüne katkı getirdiği de bir gerçektir.

Yavuz Sultan Selim'den sonra tahta çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın da, Mekke Şerifi'ne yazdığı bir mektupta kendisi için "Mekke ve Medine Hâdimi" unvanını kullanması ve en yüksek hilâfet makamına oturduğunu bildirmesi ilginçtir. Mekke Şerifi cevabında, Padişah'ı gaza başarıları sebebiyle manevî değer (fazilet) bakımından kendisinden ve diğer bütün İslâm hükümdarlarından üstün saymıştır.²⁷ Mekke Şerifi'nin ifadesinde Osmanlı Padişahı'nın diğer İslâm hükümdarlarından sadece bu açıdan üstün görülmesi, Hilâfet kurumunun dinî bir karakter taşımadığını, aksine onun siyasî bir kurum olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

²³ İNALCIK; a.g.m., s.69.70.

²⁴ UMUR; a.g.e., s.218.-Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; YÜCEL. Yaşar- SEVİM, Ali; Klasik Dönemin Üç Hükümdarı; Fatih, Yavuz, Kanunî, Ankara, 1991, s.:135-137.

²⁵ TIMUR. Taner; Osmanlı Kimliği; İstanbul, 1994, s.72.-Bu arada El Mâverdi'nin "Halifelik" ile ilgili olarak belirlediği şartlar için bkz.; ÜÇOK-MUMCU-BOZKURT, a.g.e., s.66.67.

²⁶ İNALCIK; a.g.m., s.69.70.

²⁷ İNALCIK; a.g.m., s.71.

Osmanlı padişahları arasında “Halife” unvanını resmen ilk kullanan I.Abdülhamit’tir. Bu Padişah zamanında 1774 yılında patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı “Küçük Kaynarca Antlaşması” ile son bulmuş, adı geçen Antlaşma ile Osmanlı Devleti aleyhine bazı hükümler getirilmiştir. Bu hükümlere göre Osmanlı Devleti Karadeniz’in Kuzeyi’ndeki bölgelerde egemenlik hakkından vazgeçmiş, ayrıca Rusya Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan bütün Hristiyanlar’ın koruyuculuğunu üzerine almıştır. Bu tehlikeli hükme karşılık olarak da Osmanlı Sultanı, aslında tamamen kağıt üzerinde kalmaya mahkum olacak bir maddeyi Antlaşma metnine koydurmuştur. Bu maddeye göre, Padişah Osmanlılar’ın terk ettiği Kırım Bölgesi’ndeki Türk ve Müslümanlar’ın ruhanî lideri olarak kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı padişahlarının halifelîği ilk kez bir uluslararası antlaşmada yer almış ve padişahlar “Halifelik” sıfatını resmen kullanmaya başlamışlardır.²⁸

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti’nde Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren eski Türk egemenlik anlayışı etkisini kaybetmiş, Hanedan’ın diğer erkek üyelerinin egemenlikte bir payları kalmamıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren padişahların “Halife” sanını kullanmaya başlamalarıyla onların dinsel otoriteye de sahip olduklarını belirtmeleri egemenliklerini pekiştirmiştir. Bu şekilde eski Türk egemenlik anlayışının zamanla silinerek Bizans ve Arap-İslâm devlet anlayışları etkilerinin güçlenmeye başlaması Osmanlı Sarayı’nda taht kavgalarını da engellemiştir, denilebilir.

Tarih içindeki bu gelişim dikkatle incelendiğinde, Osmanlı padişahlarının eski Türk ve İslâm egemenlik anlayışlarının etkisiyle kısa sürede mutlak yetkilere sahip hale geldikleri anlaşılmaktadır. Padişah otoritesi herşeyin üzerindedir; devlet onunla özdeşleşmiştir, hiç kimse padişahın işine karışamaz ve otoritesine sınır getiremez. Bu egemenlik anlayışı devletin sona ermesine değin uygulanmış, son Padişah Vahdettin devlet yok olmanın eşiğine geldiği zaman bile mutlak yetkilerini kullanmada hiçbir tereddüt göstermemiştir.²⁹

IV. OSMANLI PADİŞAHLARININ MUTLAK YETKİLERİNİN SINIRLANABİLMESİ SORUNU

Zaman içinde böylesine mutlak ve sınırsız bir egemenlik gücüne ulaşan Osmanlı Padişahı’nın iktidarını kısıtlayabilmek kolay değildi. Zaman zaman çeşitli devlet büyüklerinin padişahlara doğru yolu göstermek için çaba sarfettikleri bilinmektedir. Padişahlar özellikle reayaya adil davranmaları

²⁸ FEYZİOĞLU; a.g.m., s.113.-ANSAY, Sabri Şakir; Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, İstanbul, 1958, s.309-TİMUR; a.g.e., s.74-UMUR; a.g.e., s.219.

²⁹ ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT; a.g.e., s.171.

hususunda uyarılmışlar, “Padişahların en büyük serveti reayanın hayır dualarıdır” sözü onlara sıkça hatırlatılmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşamış, O'nun vezir-i azamı Mahmut Paşa'nın yakınlarından olan ünlü Osmanlı tarihçisi Tursun Bey de, devletin sürekliliği için adaleti temel unsur olarak görmüş ve adaletsiz bir toplumun varlığını sürdürmeyeceğini vurgulamıştır.³⁰ Tursun Bey, Fârâbî ve Nasîreddîn Tûsî'ye dayanarak ileri sürdüğü fikirleriyle Padişah'a çeşitli konularda örgütlerde bulunmuştur. Tursun Bey toplum içinde huzur ve nizam için her devirde bir padişahın lâzım geldiğini, padişaha itaatin ise dinî bir görev olduğunu savunmuştur. Padişah ona göre tam ve mutlak otoriteyi haiz olmalıdır. Ancak padişah adaletli davranmayı ilke edinmelidir. Adalet insanlar arasında düzenin esasını teşkil eder.³¹ Bu arada hükümdar yumuşak huylu olmalı, fakat bu durum acizliğe kadar gitmemelidir. Öte yandan devlet korkusu tebaayı ürkütecek boyutlara ulaşmamalı, bu ikisinin arası bulunmalıdır. Bütün bunlar bir padişaha öbür dünyadaki saadeti için gerekli olan şeylerdir.³²

Topluma mal olmuş çeşitli ata sözleri ve halk deyimleri ile de padişahın egemenliğine sınırlar getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bunlardan; “Mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var” sözü, hükümdarın otoritesinin hukukî bir sınırının olmadığını, hatta fiilî sınırının da bulunmadığını, ancak onun Tanrı önünde sorumluluğundan söz edilebileceğini göstermektedir. Yine “Padişahın bile arkasından kılıç sallarlar” sözü, padişahın yüzüne karşı hiçbirşey söylenemese bile, onun arkasından her türlü eleştirinin yapılabileceğini ifade etmektedir.³³

Anlatılanlar göstermektedir ki, mutlak ve sınırsız bir egemenliğe sahip olan padişahlara kimi zaman büyük devlet adamları tarafından yol gösterici mahiyette öğütlerde bulunmuştur. Bu öğütlerde sultanların otoritesi, genellikle adalet ilkesiyle ve içlerine Tanrı korkusu yerleştirilerek sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak bazı faziletli hükümdarlar dışında bu öğütler çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Bunda, padişahların kendilerini mutlak egemen görmelerinin rolü büyüktür.

Padişahların egemenliklerinin sınırlamasında ciddi olarak kullanabilecek iki metottan söz edilebilir. Bunlardan ilki “Kuramsal Denetim (Hukuksal Denetim)” adıyla bilinmektedir. Padişah Şeriat düzenine uymak ve onu uygulamakla yükümlüdür. Şu halde, padişahın bu düzene uyup uymadığını saptayabilecek bir kuruma ihtiyaç duyulmaktadır; bu da “Şeyhülislâmlık” kurumudur. Şeyhülislâmlar padişahın Şeriat'a aykırı bir

³⁰ İNALCIK, Halil; *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*, London, 1973, s.68.

³¹ İNALCIK, Halil; *Osmanlı Hukuku'na Giriş*, Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, İstanbul, 1996, s.340,341.

³² İNALCIK; *Osmanlı Padişahı*, s.75.

³³ GÜRİZ; a.g.m., s.157.

işlemi için fetva vermeyerek bir tür denetimde bulunabilirler. Ancak bunun kolay işletilebilecek bir mekanizma olduğu düşünülmemelidir; çünkü sonuçta Şeyhülislâmı da padişah atamaktadır. Padişah kendi görüşüne uymayan ve fetva vermeyerek yetkilerini sınırlamaya çalışan bir Şeyhülislâmı görevinden uzaklaştırabilir ve yerine yenisini getirebilir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde hukuksal denetimin örneklerine çok az rastlanılmaktadır. Bilimsel ve dinsel saygınlıkları büyük birkaç Şeyhülislâm³⁴ dışında Osmanlı padişahını sınırlandırabilecek hiçbir Şeyhülislâm çıkmamıştır, denilebilir.³⁵ Şu halde, hükümdarın Şeriat'a bağlı olması onun Şeriat tarafından sınırlandırıldığı anlamına gelmemekte, aksine Şeriat hükümdara mutlak yetkiler tanımakta ve onun yetkileri sınırsızlaşmaktadır. Bu sebeple, hükümdarın olsa olsa Tanrı'ya karşı bir sorumluluğundan söz edilebilir.

İkinci denetim mekanizması ise "Eylemsel Denetim" adını almaktadır. Bu denetim yoluna birincisinden daha sık ve kolay başvurulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle büyük felâket ve bunalım zamanlarında, merkezî otoritesini büyük ölçüde yitirmiş bulunan padişahın, merkezdeki kulların ve ulemanın gruplaşması sonucu, bu gruplardan biri tarafından zorla tahttan indirilebilmesi mümkündür. Bu şüphesiz zora dayanan ve hukuk dışı bir yöntemdir. Hukukî denetim mekanizmasının gereği gibi çalışmaması böyle bir usulün denenmesini zorunlu hale getirmekte ve bu yolla padişahın tahttan indirilmesi Şeyhülislâm fetvalarıyla hukuka uygun bir hale getirilmektedir. Eylemsel denetim daha çok devletin zayıflamaya başladığı son dönemlerde kullanılmıştır. Padişahlar bu risk karşısında tahtlarını güvence altına alabilmek için sürekli olarak kullarını ve ulemayı bölme ve onları farklı gruplar halinde tutma politikasını izlemişlerdir. Bunda bazen başarılı oldukları da söylenebilir, ama bu yöntemin uygulanması, şüphesiz devletin büyük bir hızla gerilemeye başladığının işaretlerini vermektedir.³⁶

Makalemizin konusunu oluşturan "Sened-i İttifak" da Osmanlı Padişahı'nın mutlak egemenliğini sınırlamak üzere imzalanan çok ilginç bir Kamu Hukuku belgesi olarak tarihteki yerini almıştır.

³⁴ Bu Şeyhülislâmlar içinde (Zenbilli) Ali Cemali Efendi, Kemalpaşazade (İbn-i Kemal) ve Ebussuud Efendi'nin isimleri sayılabilir. Bu üç yetenekli ve bilgin Şeyhülislâm zamanında Şeyhülislâmlık devletin en önemli dinî kurumu haline gelmiş ve devlet örgütündeki yerini almıştır. (ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT; a.g.e., s. 194.)

³⁵ Padişahların Kuramsal (Hukukî) Denetimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT; a.g.e., s.189.-OKANDAN, Recaî Galip; Amme Hukukumuzun Ana Hatları, C.:I. Ankara, 1977, s.27.-LEWIS, Bernard; İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı, (Çev.: Nihal ÖNAL), Ankara, 1975, s.52.

³⁶ ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT; a.g.e., s.189,190.

V. PADİŞAHIN MUTLAK YETKİLERİNE SINIR GETİRMEK ÜZERE XIX. YÜZYILIN BAŞINDA KABUL EDİLEN BİR BELGE: “SENED-İ İTTİFAK”

A. Sened-i İttifak'a İhtiyaç Duyulmasını Gerektiren Etkenler

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren kısa sayılabilecek bir süre içerisinde gerek nüfus, gerekse toprak olarak büyümüş, bu durum devletin sıkı bir merkezîyetçilikle yönetilmesini gerekli kılmıştır. Duraklama ve gerileme dönemlerine kadar gayet iyi bir şekilde işleyen merkezîyetçi yapının XVI.yüzyıldan itibaren sarsılmaya başladığı ve ülkenin değişik köşelerinde zorba ve derebeylerin türediği, eyaletlerdeki valilerin merkezi dinlememeye başladıkları, böylece ülkenin giderek anarşiye sürüklendiği, nihayet devletin son dönemlerinde de taşrada ayan sınıfının nüfuz ve kudretini artırdığı dikkat çekmektedir.³⁷

III. Selim devletin içine düştüğü durumdan ancak reformlar yoluyla çıkabileceğine inanmış, tahta çıktıktan sonra da Ebu Bekir Ratip Efendi'yi Avrupa kurumlarını tanıması ve kendisine özel bilgiler aktarması amacıyla Avusturya'ya göndermiştir. Ebu Bekir Ratip Efendi'nin 1792'de Padişah'a Avrupa ülkelerinin askerî, idarî ve siyasî yapılarıyla ilgili kapsamlı bir rapor sunduğu bilinmektedir. III. Selim aynı amaçla Avusturyalı ünlü tarihçi Hammer'in bilgilerinden de geniş ölçüde istifade etmiştir.³⁸ Sultan'ın reform tasarılarını hazırlarken başvurduğu yöntem, devrin ileri gelen kişilerinden (hatta yabancılardan) lâyhalar istenmesine dayanmaktadır. III.Selim yenilik hareketlerinin güçlüğü ve önceki padişahların uğradığı başarısızlıklar karşısında kendi reformlarını bir tek kişinin değil, devletin malı yapmak düşüncesinden hareket etmiştir. Lâyhalar yöntemini seçmesi de bu düşüncenin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Nitekim 1791'de kendisine gönderilen yirmiiki adet lâyiha (ve 1792'de Ebu Bekir Ratip Efendi'den gelen rapor) Padişah'ın reform dağarcığının oluşmasına yardımcı olmuştur.³⁹ Lâyihalara başvurma yöntemi geleneksel bir Türk-Osmanlı devlet usulü olan Meşveret Sistemi'ne dayanmaktadır.⁴⁰ Bu usulle Osmanlı padişahları ilk kez Avrupa'dan esinlenerek yenilikler yapma yolunu seçmişlerdir. Nitekim III.Selim'in başlatmış olduğu “Nizam-ı Cedit Hareketi” Padişah'ın bir yandan yeniçeriliği kaldırarak yepyeni bir ordu teşkilâtı hazırlamak, bir yandan da ulemanın nüfuzunu kırmak ve Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın her alanında yaptığı ilerlemelere ortak kılmak için giriştiği yenilik hareketlerine verilen bir isim olmuştur.⁴¹

³⁷ ÖZÇELİK, Selçuk; *Sened-i İttifak*, I.Ü.H.F.D., C.:XXIV, S.:1-4, İstanbul, 1959, s.1.

³⁸ LEWIS, Bernard; *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1968, s.56,57.

³⁹ KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, C.:V, Ankara, 1988, s.61,62.

⁴⁰ “Meşveret Sistemi” ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT; a.g.e., s.216.

⁴¹ TANÖR, Bülent; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, 1992, s.23.

Ancak III. Selim'in yenilikçiliği devlet sisteminin temellerine dokunmadan, onda düzeltmeler yapılmasından ibaret kalmış, bu sebeple de başarıya ulaşamamıştır. Bir başka deyişle III.Selim reform için gözünü Batı'ya çevirmiş olduğu halde, düşünce yapısı ve devletin o an içinde bulunduğu koşullar demokratik bir gelişme için olumlu ortamı yaratamamıştır.⁴² Fakat Padişah'ın orduyu yenileme konusundaki gayretleri, ayrıca eğitim alanındaki çabaları övgüye değer bulunmalıdır. Bu çabalar Batı'ya dönük, asker-sivil çok önemli bir aydın kitlesinin doğuşunu hazırlamış, bu kitle daha sonra yapılacak olan reform hareketlerinde baş rolü oynamıştır.⁴³ Öte yandan, III.Selim'in Meşveret Sistemi'ni yeniden canlandırıp kurumsallaştırması da, karar alma yetkisini kişiselikten çıkarması açısından önemlidir.⁴⁴

Bilindiği gibi "Nizam-ı Cedit Hareketi" 1807'de Kabakçı Mustafa Ayaklanması ile son bulmuş, III.Selim Ayaklanma sonucu Nizam-ı Cedit Ordusu'nu kendi eliyle bozmak zorunda kalmış, bu arada tahttan da indirilmiştir.⁴⁵

B. II. Mahmut Dönemi ve Sened-i İttifak

III. Selim Dönemi'nin en önemli sonuçlarından biri de II.Mahmut için bir deney niteliğini taşımasıdır. Gerçekten, kendisi de III. Selim gibi aydın ve ileri görüşlü bir padişah olan II.Mahmut, tıpkı III. Selim gibi toplumsal çalkantıların ve devlet yönetimindeki çözülmenin reformlarla atlatılabileceğine inanmıştır. Şu farkla ki; yumuşak ve kararsız tutumlarıyla tanınan III.Selim'in tersine, II.Mahmut katı ve radikal yöntemler kullanmıştır.⁴⁶ Tahta geçer geçmez de ilk işi, kafasında tasarladığı yenilikleri yapmasına en önemli engel olarak gördüğü ayanları temizlemek olmuştur. Gerçekten de, II. Mahmut'un tahta çıkışını borçlu olduğu ayanlar o dönemde iyice güçlenmişler ve devlet otoritesini ciddi biçimde tehdit eder duruma gelmişlerdi.⁴⁷ Devlet otoritesi sadece başkent İstanbul ve çevresiyle sınırlı bir haldeydi.⁴⁸

⁴² TANÖR; a.g.e., s. 23.- LEWIS; The Emergence..., s.64.

⁴³ LEWIS; The Emergence..., s.58 vd.

⁴⁴ KUBALI; H.N.; Türk Esas Teskilât Hukuku Dersleri, İstanbul,1960, s.46.

⁴⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; SAKAOĞLU, Necdet; Bu Mülkün Sultanları, İstanbul, 1999, s.441 vd.

⁴⁶ ÜÇOK-MUMCU-BOZKURT; a.g.e., s.267.

⁴⁷ Ayanlığın devlet idaresi ve toplum üzerinde yarattığı karışıklıklarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; ÖZKAYA, Yücel; Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık, Ankara, 1994, s.169 vd.

⁴⁸ Ülkenin değişik yerlerinde kimi ayan ve hanedanların bağımsızlıklarını ilân ederek kendi başlarına buyruk yaşamaya başladıkları görülmektedir. Örneğin Rumeli'de Sirozî İsmail Bey, Anadolu'da Cebbarzade Süleyman Bey ile Saruhan Mutasarıfı Karaosmanoğlu Ömer Ağa, Bilecik'te Kalyoncu Mustafa büyük eyaletleri zaptetmiş bir halde, merkezden kopuk, kendi başlarına hareket ediyorlar, devlet onlar üzerinde nüfuz sağlamıyordu. Öte yandan

O sırada, aslında kendisi de bir ayan olan (Ruşçuk Ayanı) ve bir süreden beri merkezde kazanmış olduğu nüfuz ile siyasî güç odağı haline gelen Alemdar Mustafa Paşa, Padişah II.Mahmut tarafından sadrazamlığa getirilmişti. Alemdar ve Rusçuk Yârânı⁴⁹ devlet otoritesinin yeniden tesisi için herşeyden önce asayişin sağlanmasını gerekli görmüşler ve işe İstanbul'dan başlamışlardır. Öncelikle Boğaz Yamakları Ocağı kaldırılmış, ardından da Yeniçeri Ocağı'nın muhasebesini teftiş vesilesiyle Yeniçeri zorbaları öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiştir. Bu suretle İstanbul'un asayişi sağlanmıştır.⁵⁰

İstanbul dışında ise, ayan ve hanedanların merkeze itaat etmelerinin ve bu suretle ülkede asayişin sağlanmasını, ayrıca başta askerî alan olmak üzere çeşitli reformlara devam edilmesini isteyen Alemdar, söz konusu güçler ile uzlaşma yolunu aramıştır. Ayanlar bir yandan merkezî otoriteye boyun eğmeye zorlanmak, bir yandan da bazı güvencelere kavuşturulmak gayesiyle bir mukavele yapmaya davet edilmişlerdir.⁵¹

Alemdar Mustafa Paşa gibi bir kimsenin Sadaret makamında olmasının, birçok ayan ve ağanın daveti kabul etmesinde etkili olduğu söylenebilir. Zira Alemdar'ın nüfuz ve itibarı İstanbul'da nasıl geçerli ise, taşrada da öyleydi; kendisine itibar ediliyordu. Nitekim, ayanlardan Kalyoncu Mustafa, Alemdar'ın davetini alır almaz süratle beşbin kişilik bir askerle gelmiş, onu Sirozî İsmail Bey, Cebbarzade, Karaosmanzade ve diğerleri izlemiştir.⁵² Gelen ayanların ikametlerine mahsus çadırlarla işeleri hükümet tarafından temin edilmiştir.⁵³

Buna karşılık, Alemdar Mustafa Paşa'nın davetine itibar etmeyenler de olmuştur. Özellikle Alemdar'ın rakibi durumundaki Bulgar ayanları, ayrıca Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Anadolu ve Arap illerinin uzak bölgelerinde bulunan ayanlar İstanbul'a gelmemişler, Arnavutluk ve Kuzey Yunanistan'ın

Arnavutluk'un Toska bölümü Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa, Kegalık bölümü de İşkodra Valisi Kara Mahmut Paşa idaresi altındaydı. Halep ihtilâl içinde bulunuyor. Bağdat kölemenleri egemenlik davasına kalkışmışlar, Vahhabiler ise Mekke ve Medine'yi ellerine geçirmişler, hatta Osmanlı Padişahı'nın ismini hutbeden çıkarmışlardı. (KARAL; a.g.e., s.154,155.)

⁴⁹ III. Selim döneminde yapılmaya başlanan yenilik hareketlerinin sürdürülmesinde Alemdar Mustafa Paşa'ya yardımda bulunan yenilikçi kadro "Ruşçuk Yârânı" adıyla anılmışlardır (TANÖR; a.g.e., s.28).

⁵⁰ ÖZÇELİK; a.g.m., s.2.

⁵¹ TANÖR; a.g.e., s.28.

⁵² ÖZÇELİK; a.g.m., s.3.

⁵³ Cebbarzade Süleyman Bey'in dairesi için hergün kırk okka pirinç, onbeş okka yağ, beş okka bal ve sonradan gelen oğlu Abbas Bey için yirmidört okka pirinç ve on okka yağ verilmesine dair Sadrazam tarafından buyruldu verilmiştir. (ÖZÇELİK; a.g.m., s.3.)

nüfuzlu ayanı Tepedelenli Ali Paşa ise sadece bir temsilci göndermekle yetinmiştir.⁵⁴

Ayanların davet edilmesinden sonra, hükümet yapılacak işleri ve ittifak senedini hazırlamak üzere bir çok kez toplanmış, bu arada ayanlarla resmî toplantı öncesinde İstanbul dışındaki mesirelerde⁵⁵ bir araya gelinerek anlaşmaya zemin hazırlayıcı istişarelerde bulunulmuştur. Bütün bu görüşme ve hazırlıkları müteakip Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın başkanlığında ve ayanların katılımıyla bir toplantı (Meşveret-i Amme) düzenlenmiştir. Bernard Lewis'e göre, çağrılı ayanların ancak üçte ikisi toplantıya katılmış, buna karşılık merkez temsilcisi olarak toplantıya katılanların sayısı daha çok olmuştur.⁵⁶

Alemdar Meşveret-i Amme'yi açarken yaptığı konuşmada, öncelikle Yeniçeriliğin geri kalması ve yeniden düzenlenmesi gerekliliği üzerinde durmuş, daha sonra da siyasal birlik mesajı vermiştir.⁵⁷ Ardından Alemdar'ın önerileri oturuma katılanlar arasında tartışılmış ve varılan kararlar "Sened-i İttifak (7 Ekim 1808) adı verilen bir protokolle saptanarak imzalanıp mühürlenmiştir. Toplantıya katılan ayanlardan sadece dördünün Sened'e mühürlerini basması ilginçtir. Diğer ayanlar Sened'i imzalamaları sonucunda bağımsızlıklarının sınırlanacağını düşünmüş ve askerlerini alarak memleketlerine geri dönmüşlerdir.⁵⁸

Bu arada sadece ayanların değil, aynı zamanda Padişah'ın da Sened'in imzalanmasında duraksadığı görülmektedir. II.Mahmut, ancak Enderun ileri gelenlerinden Eğri Boyun Ömer Ağa'nın "Bu Senet sizin istiklâl-i saltanatınıza dokunur. Lâkin reddi dahi kabil değildir. Şimdilik çaresiz tasdik olunup, sonra bunun fesih ve ilgası çaresine bakılmalıdır" şeklindeki önerisine uyarak metne tuğrasını basmış ve bir hatt-ı hümayun ile Sened-i İttifak'ı onaylamıştır.⁵⁹ Bunda şüphesiz Padişah'ın içinde bulunduğu koşulların ağır basması rol oynamıştır, denilebilir.

C. Sened-i İttifak'm Hükümleri

⁵⁴ TANÖR; a.g.e., s.28.

⁵⁵ Davete icap ederek İstanbul'a gelen ayanlar, her ne kadar Alemdar Mustafa Paşa'ya güvencere Dersaadet'in dışına askerleriyle gelmiş ve orada konaklamışlarsa da, İstanbul içine girmeye cesaret edememişlerdir. Bunun sebebi Padişah'ın gazabına kurban gitmek istememeleri ve kendi hayatlarından endişe duymalarıdır (ÖZÇELİK; a.g.m., s.4.-İNALCIK. Halil; Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Düzeni Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, İstanbul, 1996, s.347.)

⁵⁶ LEWIS; The Emergence,... s.75.

⁵⁷ Alemdar Mustafa Paşa'nın yaptığı konuşmanın ayrıntısı için bkz.; ÖZÇELİK; a.g.m., s.4.5.

⁵⁸ TANÖR; a.g.e., s.29.

⁵⁹ ÖZÇELİK; a.g.m., s.6.- TANÖR; a.g.e., s.29.

Sened-i İttifak bir “Başlangıç”, Yedi Şart” ve bir “Zeyl”den oluşmaktadır.⁶⁰

Sened-i İttifak’ın yapılmasına niçin ihtiyaç duyulduğunun anlatıldığı başlangıç bölümünde, devlet ileri gelenleri ile memâlik hanedanları arasındaki ayrılık ve çatışmaların devleti yıkım noktasına getirdiği açıklanmıştır.⁶¹ Şu halde, Sened’in amacı da bu durumdan kurtulmak için yeniden birlik oluşturulmasıdır.

Başlangıç bölümünü müteakip yedi şartı ve zeyli bulunan Sened-i İttifak’ın birinci maddesinde, Padişah’ın kişiliği ve otoritesinin devletin temelini teşkil ettiği belirtildikten sonra, bunun ayanların taahhüt ve güvencesi altında olduğu ifade edilmiştir. Aynı maddede padişaha karşı vezir, ulema, devlet ileri gelenleri, ayanlar ya da asker ocaklarından herhangi birinden açık veya gizli bir ihanet ya da itaatsizlik gelecek olursa, ayanlar buna yeltenenleri cezalandıracaklarını açıkça dile getirmişlerdir.⁶² Görüldüğü üzere, Sened-i İttifak’a imza koyan ayanlar Saltanat’a olan bağlılıklarını ortaya koymakta ve ona karşı gelişecek her türden hareketin, karşısında kendilerini bulacağına altını çizmektedirler. Bu maddenin devletin merkez otoritesinin yeniden sağlanması ve padişahın iktidarının sağlanması konularına katkı sağladığı açıktır. Ancak Sened’e tüm ayanların imza koymamış olması bazı tereddütleri beraberinde getirmektedir.

Sened’in 2. maddesinde ifade olunduğu üzere, ayanların askerlerinin devletin askeri olarak yazılmaları, zira ayanların varlık sebebinin devletin yaşamasına ve güçlenmesine bağlı olduğu fikri de⁶³ şüphesiz devlet iktidarının sağlanmasına yönelik bir hüküm olarak değerlendirilmelidir. Benzer şekilde 3.maddede ifade bulan “Hazine ve devlet gelirlerinin toplanması ve korunmasına, padişah buyruklarının yerine getirilmesine çalışmaya, buna karşı gelenleri birlikte cezalandırmaya söz verimiz ⁶⁴” şeklindeki ifadeler de aynı amaca hizmet etmektedir.

Sened-i İttifak’ın 4. maddesinde, öteden beri uygulandığı üzere padişah buyruk ve yasaklarının, yine onun mutlak vekili olan Sadrazam tarafından çıkarılabileceği hükme bağlanmıştır. Maddeye göre her iş Sadrazam’a sunulup, onun izni alındıktan sonra harekete geçilecektir. Ayanlar buna karşı gelenlerden davacı olacaklardır. Buna karşılık Sadaret Makamı da yasa dışı ve Devlet’i zarara sokacak işlere kalkışmayacak ve mutlak yetkisini kötüye kullanarak keyfî hareketlerde bulunamayacaktır. Aksi takdirde, bunun

⁶⁰ Sened-i İttifak’ın orijinal metni için bkz.; FERİDUN, Server; Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İstanbul, 1962, s.1 vd.

⁶¹ TANÖR; a.g.e., s.29.30.-INALCIK; Sened-i İttifak..., s.344.

⁶² TANÖR; a.g.e., s.30.-FERİDUN; a.g.e., s.1.

⁶³ TANÖR; a.g.e., s.30.-FERİDUN; a.g.e., s.2.

⁶⁴ TANÖR; a.g.e., s.30.-FERİDUN; a.g.e., s.2.

önlenmesi için ayanlar el birliği ile çalışacaklardır.⁶⁵ Sözü edilen maddede yer alan ilkeler padişahın mutlak egemenliğinin ayanlar tarafından tanındığını ispatlamaktadır. Padişah mutlak egemenlik sahibi olarak devlet işlerinden çekilmiş, yetkilerini kullanmak üzere de sadrazamını atamıştır. Bu hüküm bütün buyrukların sadrazamdan geçmesini gerekli görerek onun yetkilerini pekiştirmekte ve bu makama özel bir yer verildiğini göstermektedir. Gerçekten de sadrazamın kararları padişah tarafından verilmiş gibi kabul edilmekte ve herkes bu kararlara itaate mecbur tutulmaktadır.

Öte yandan, maddede sadrazamın kararlarının hukuka aykırı olması veya onun, yetkisini kötüye kullanması durumunda ayanlara bir güvence sağlanmak istenmiş ve sadrazam, padişahın mutlak vekili olarak Senet ile bağlı bir konuma getirilmiştir. Bunun içindir ki, Sened-i İttifak Padişah'ın (daha doğrusu ona ait yetkileri kullananların) keyfî davranışlarını önlemek yolunda düzenlenmiş ilk yazılı belge olarak kabul edilmektedir.⁶⁶

Sened'in 5. maddesi ayanların devlete ve devlet adamlarının da ayanlara karşılıklı olarak güven duymalarının önemini vurgulamaktadır. Şöyle ki, ayanlardan biri suçlu olmadığı halde devlet ya da taşra vezirlerinden (valilerden) gelebilecek bir saldırıya maruz kalırsa, diğer ayanlar bunu aralarında birleşerek defedebileceklerdir.

Bunun dışında hiçbir ayan da, kendine bırakılan topraklardan başkasına el atamayacaktır. Aksine davranışlar birlikte önlenecektir. Ayanlar ayrıca karışıklık ve ayrılık yaratanları, reayaya zulmedenleri ve Şeriat buyruklarının yerine getirilmesine karşı çıkanları cezalandıracaklardır. Eğer bu konuda içlerinden birinin suçu varsa, soruşturma yapıldıktan sonra sadrazam tarafından onun cezası verilecektir.⁶⁷

Bu maddede merkez yönetiminin kazanımı, şüphesiz bir ayanın kendi toprakları dışına el atamaması noktasında kendisini göstermektedir. Buna karşılık, suçsuz ayanlara haksızlık edilmemesi ve ayanların yönetim ve etki alanlarının korunması konularında da karşı tarafın bir avantaj elde ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁸

Sözü edilen madde ayanlar karşısında devlet otoritesinin ne derece zayıf kaldığını da gözler önüne sermektedir. Nitekim devletin taşrada otoritesinin kalmamış olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Kendi toprakları dışına el

⁶⁵ AKŞİN; Sina; Türkiye Tarihi, C:III, İstanbul, 1992, s.90,91.-ÖZBUDUN, Ergun; Türk Anayasa Hukuku, Ankara, 1998, s.3.-FERİDUN; a.g.e., s.3.

⁶⁶ SOYSAL, Mümtaz; 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul, 1992, s.26.-İNALCIK; Sened-i İttifak, s.345.

⁶⁷ FERİDUN; a.g.e., s.3.

⁶⁸ TANÖR; a.g.e., s.31.

atmama zorunluluğuna uymayan bir ayanın devlet tarafından değil de, ayanlar tarafından cezalandırılması bunun en açık delilidir. Üstelik bu hususun bir senet içerisine alınması, durumu daha da vahim bir hale getirmektedir.

Başkentteki asker ocaklarının ayaklanmaları durumunda, bütün ayanların izin ve çağrı almadan gelerek o ocağı dağıtacakları ve bu işe kalkışanların sıradan bir kişi olmaları durumunda, onların soruşturma sonucu ayanlarca idam edileceği taahhüdünün verildiği 6. madde hükmü⁶⁹ devletin otoritesinin merkezde bile yeterince işlemediğini göstermesi bakımından ilginçtir. Ancak bu hüküm bir bakıma Yeniçeri Ocağı'nı merkezî otoriteye itaate zorlamak bakımından olumlu karşılanabilir. Bu arada ayaklanan kişilerin, haklarında soruşturma yapılmadan idam edilmeyecek olmalarının hükme bağlanması, elbette Hukuk Devleti'ne giden yolda önemli bir adım sayılmalıdır.

Sened'in 7. ve son maddesinde ise, yoksulların ve reayanın korunmasının devletin varlığının temeli sayılması sebebiyle ayanlar, kendi bölgelerinde halkı vergilerle ezmeleri konusunda uyarılmışlardır. Bunun için haksız vergilerin kaldırılması, ayanların bu konuda birbirlerini sürekli gözetim altında tutmaları ve aralarından zulüm yapan olursa onları devlete bildirmeleri öngörülmüştür.⁷⁰ Söz konusu hükümde yer alan "keyfilğin yasaklanması", "hukukîliğin aranması", "vergilemede adaletin sağlanması" gibi hususlar reayanın korunması ve Hukuk Devleti ilkesinin gerçekleştirilmesi için önemli sayılmalıdır.

Sened'in sonunda yer alan Zeyl'de ise, Sened'de öngörülen şartların zamanla değiştirilmesini önlemek için, o tarihten sonra Sadrazam ve Şeyhülislâm olacakların, makamlarına geçer geçmez Sened-i İttifak'ı imzalayarak hükümlerine harfiyen uymaları kararlaştırılmıştır.⁷¹ Bu hükümde çok önemli bir tehlike bulunmaktadır: Ayanlar bir yandan Sened-i İttifak ile elde ettikleri hakları devletin ileri gelenlerine karşı korumak, bir yandan da derebeyliklerini Avrupa'daki feodalite düzeni gibi meşrulaştırarak haklarının babadan oğla geçmesini sağlamak amacını gütmektedirler. Nitekim Zeyl'de, belgeyi imzalayanların yerine geçecek olanların da, bu vaatlerle bağlı sayılacakları belirtilmektedir. Şu halde, aynı dönemde Batı toplumlarında feodalite çoktan tarihe karışıp burjuva düzenine geçilmişken, Osmanlı Devleti'nde çarklar ters istikamette çalışmakta ve derebeylerin egemen olduğu feodal bir düzene doğru kayma eğilimi göze çarpmaktadır.⁷²

⁶⁹ FERİDUN; a.g.e., s. 3.

⁷⁰ FERİDUN; a.g.e., s.3.

⁷¹ FERİDUN; a.g.e., s.4.

⁷² SOYSAL; a.g.e., s.26.27.

Sened'in bir örneği Beylikçi Kalemî'nde, bir örneği de Padişah'ta bırakılmış, ayrıca gereken kişilere de birer suretin verilmesi öngörülmüştür. Padişah, Sened'in bir örneğini almakla bu şartların sürekli olarak uygulanmasına gözcülük edeceğini kabullenmiş olmaktadır.⁷³

Sened-i İttifak'ın maddeleri incelendiğinde, karşılıklı taahhüt ve bağlanmaların yeminlerle pekiştirildiği dikkati çekmektedir. Bu şekilde verilen güvence ve yaptırımların manevî, ahlakî ve dinî karakteri (Allah'a ve Peygamber'e yemin) bulunmaktadır. Padişah mutlak egemenliği göz önünde bulundurularak yemin dışı bırakılmışsa da, Sadaret Makamı ve devlet ileri gelenlerinin verdikleri söz ve yeminler pratikte O'nu da bağlamaktadır.⁷⁴ Nitekim, sonuçta Padişah'ın metne tuğrasını basması da O'nun Sened ile bağlandığı anlamına gelmektedir. Kaldı ki, Sened'in bir nüshasının O'na verilmesi, O'nun uygulamadaki denetimi sağlaması içindir. Yeminle bir metnin güvenceye alınması uygulaması Tanzimat Fermanı'nda da karşımıza çıkacaktır.

Sened-i İttifak tarafların karşılıklı yemini ile güvence altına alındıktan başka, getirdiği fiilî ya da pratik güvencelerle de dikkati çekmektedir. Örneğin ayanların sadrazamın keyfî işlemlerini (m.4) ve ayanlara yönelen haksızlıkları (m.5) el birliği ile önlemeye çalışmaları ve zulüm yapanları devlete bildirmeleri (m.7) gibi. Bu noktada, Sened-i İttifak'ta yer alan güvence ve yaptırımların bir kısmının ayanları, bir kısmının da merkezî otoriteyi korumaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan bu güvencelerin kolektif bir karakter taşıdığı söylenebilir.⁷⁵

Sened-i İttifak, Alemdar Mustafa Paşa'nın Sened'in imzalanmasından sadece beş hafta sonra öldürülmesi üzerine değerini yitirmiştir. Aralarında bir dayanışma bulunmayan ayanlar Alemdar'ın ölümünden sonra kolayca çözülmüşler ve merkezî hükümet ayanların üzerine giderek onları etkisiz kılmayı başarabilmiştir.⁷⁶

Bunun yanında, Sened-i İttifak'da yer alan hükümlerin uygulanmasını ve verilen sözlerin tutulup tutulmadığını denetleyecek bir mekanizmanın da doğal olarak öngörülmemiş olması, Sened'i daha en baştan "ölü doğmuş bir belge" haline getirmiştir.⁷⁷ Aynı şekilde Sened'in Zeyl kısmında yer alan "Sened'in daha sonraki her Sadrazam ve Şeyhülislâm tarafından

⁷³ TANÖR; a.g.e., s.31.

⁷⁴ ALDIKAÇTI, Orhan; Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul, 1982, s.38.-KUBALI; a.g.e., s. 49.-İNALCIK; Sened-i İttifak..., s.346.

⁷⁵ TANÖR; a.g.e., s.33.

⁷⁶ İNALCIK; Sened-i İttifak..., s.348.-ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT; a.g.e., s.268.

⁷⁷ ÖZBUDUN; a.g.e., s.3.

imzalanması” usulüne de hiç uyulmamıştır.⁷⁸ Bu da söz konusu belgenin sürekliliği ve kalıcılığının zayıf olduğunu kanıtlamaktadır.

Sened-i İttifak'ın hukukî niteliği tartışılırken, onun geleneksel Osmanlı hukuk kaynaklarından hiçbirine girmediği sonucuna varılabilir. Zaten Sened'in geleneksel Osmanlı hukuk diliyle değil, ayanların ağzından kaleme alınmış olduğu ilk başta göze çarpmaktadır. Öte yandan, belgeyi oluşturan Kurul'un da (Meşveret-i Amme) Osmanlı Devleti'nin yasama organı olmadığı açıktır. Meşveret-i Amme devletin sürekli kurum ve kurulları arasında değildir; bilâkis bir defalığa oluşturulmuş ve işlevi siyasal bunahımları çözmek ve uzlaşma yolları aramaktan ibaret bir toplu görüşme veya tartışma yeridir.⁷⁹ Görüldüğü üzere ayanların baskısıyla adeta bir editti yaratılmış, ancak sürdürülememiştir.

SONUÇ

Bilindiği gibi, Osmanlı padişahları yüzyıllar içindeki gelişimle ve çağdaşı devletlerdeki uygulamalara da paralel olarak mutlak ve sınırsız bir egemenliğe sahip olmuşlardır. Tarihi süreç içinde onların yetkileri hiç kısıtlanmadan devletin sonuna kadar devam etmiştir. Bu gelişimde Osmanlı Hanedanı'nın, eski Türkler'deki “Gök Tanrı” kaynaklı egemenlik anlayışını benimsemiş ve bunu halkın bilinçaltına yerleştirmiş olmasının katkısı büyüktür. Şüphesiz İslâm egemenlik anlayışı da, Osmanlı Padişahı'nın yetkilerini pekiştirmiştir.

Sened-i İttifak Türk Hukuk Tarihi'nde padişahların yetkilerini sınırlamak üzere uygulanan ve çoğu zaman da etkisiz kalan yöntemler bir yana, bu sınırlamayı bir metin içinde ve karşılıklı taahhütlerle güvence altına alan ilk hukuk belgesi niteliğini taşımaktadır. II. Mahmut, kendisini tahta taşıyan olağanüstü siyasî gelişme ve çalkantılar sonucunda ayanlarla anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında, yüzyıllar içinde mutlak yetkilere sahip hale gelen padişahlık kurumunun o dönemde sürüklendiği nokta karşımıza çıkmaktadır. Padişah Sened'i çaresizlik içinde imzalamış, doğal olarak Sened'i hazırlayan ve imzalayanlara karşı son derece olumsuz duygular beslemiştir.

Belge hem Padişah ile hükümet erkânını, hem de âyân ve hanedanları bağlayıcı kuralları getirmiş, müeyyide olarak da Allah ve Hz. Muhammed üzerine yemin gibi dine dayalı bir temele oturmuştur. Aynı yöntem Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)'nda da karşımıza çıkacaktır. Bu şüphesiz teokratik devlet yapısına uygun bir garanti yöntemidir.

⁷⁸ TANÖR: a.g.e., s.34.

⁷⁹ TANÖR: a.g.e., s.38.

Sonuçta, çok kısa süre yürürlükte kalmış ve asla hayatiyet kazanamamış bir belge olarak Sened-i İttifak Padişah tarafından kaldırılmış ve hukuk tarihimizdeki yerini almıştır. Ancak Sened-i İttifak padişahın mutlak yetkilerine sınır getirme çabalarını içermesi sebebiyle "Hukuk Devleti"ne giden yolda atılmış önemli bir adım olarak görülmeli ve değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKŞİN; Sina; Türkiye Tarihi, C.:III, İstanbul, 1992.
- ALDIKAÇTI, Orhan; Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul, 1982.
- ANSAY, Sabri Şakir; Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, İstanbul, 1958.
- ARNOLD, T.W., The Caliphate, London, 1965.
- CAHEN, Claude; İslâmiyet, Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar, C.:I, İstanbul, 1990.
- CİN, Halil- AKGÜNDÜZ, Ahmet, Türk Hukuk Tarihi, C.: I, Konya, 1989.
- ÇAĞATAY, Neşet; Başlangıçtan Abbasîler'e kadar İslâm Tarihi, Ankara, 1993.
- DEMİRCİOĞLU, Halil; Roma Tarihi, C.:I, Ankara, 1993.
- FERİDUN, Server; Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İstanbul, 1962.
- FEYZİOĞLU, Turhan; Türk İnkılâbının Temel Taşı Laiklik, Atatürkçü Düşünce, Ankara, 1992, s.105-163.
- GÜRİZ, Adnan; Türkiye'de Hukukî Pozitivizm, Anayasa Yargısı Dergisi, No.:18, Ankara, 1991, s.145-171.
- İNALCIK, Halil; Osmanlı Padışahı, A.Ü.S.B.F.D., C.:XIII/IV, 1958, s.68,79.
- İNALCIK, Halil; The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600, London, 1973.
- İNALCIK, Halil; Osmanlı Hukuku'na Giriş, Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, İstanbul, 1996, s.319-341.
- İNALCIK, Halil; Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Düzeni Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, İstanbul, 1996, s.343-359.
- KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, C.:V, Ankara, 1988.
- KUBALI; H.N.; Türk Esas Teskilât Hukuku Dersleri, İstanbul,1960.
- LEWIS, Bernard; The Emergence of Modern Turkey, Oxford, 1968.
- LEWIS, Bernard; İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı, (Çev.: Nihal ÖNAL), Ankara, 1975.
- MUMCU, Ahmet; Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara, 1963.
- OKANDAN, Recaî Galip; Amme Hukukumuzun Ana Hatları, C.:I, Ankara, 1977.

- ÖZBUDUN, Ergun; Türk Anayasa Hukuku, Ankara, 1998.
- ÖZÇELİK, Selçuk; Sened-i İttifak, İ.Ü.H.F.D., C.:XXIV, S.:1-4, İstanbul, 1959, s.1-12.
- ÖZKAYA, Yücel; Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık, Ankara, 1994.
- SAKAOĞLU, Necdet; Bu Mülkün Sultanları, İstanbul, 1999.
- SHAW, S.J.; History of Ottoman Empire and Modern Turkey, C.:I, Cambridge, 1976.
- SOYSAL, Mümtaz; 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul, 1992.
- TANÖR, Bülent; Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul, 1992.
- TİMUR, Taner; Osmanlı Kimliği, İstanbul, 1994.
- UMUR, Ziya; Türk Hukuk Tarihi Dersleri, C.:I, İstanbul, 1987.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, C.:I, Ankara, 1982.
- ÜÇOK, Bahriye; Emevîler-Abbâsîler, Ankara, 1979.
- ÜÇOK, Coşkun-MUMCU, Ahmet-BOZKURT, Gülnihal; Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 1996.
- VLADİMİRTSOV, B.Y.; Moğolların İctimaî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi, (Çev. Abdülkadir İNAN), Ankara, 1987.
- YÜCEL, Yaşar- SEVİM, Ali; Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı: Fatih, Yavuz, Kanunî, Ankara, 1991.